

tussen Duin & Dijk



Natuur in Noord-Holland, Jaargang 18

2 ● 2019

Een besche

Het verschijnen van een karmozijnrood weeskind in de Schoorlse Duinen was aanleiding voor een strooptocht naar weeskinderen in Noord-Holland.

Sinds mijn baantje bij een benzinepomp in de jaren '80, waar ik op zondagmorgen de nachtvlinders op de ruit van de werkplaats bekeek, bestudeer ik nachtvlinders. Vaak met behulp van een vlinderlamp, vlinderval of lokmiddelen zoals stroop. Sommige soorten komen beter op stroop af dan op een lamp. Een aantal jaren terug maakte Rob de Vos (Naturalis) mij erop attent dat het karmozijnrood weeskind (*Catocala sponsa*), na vele jaren van afwezigheid, weer gezien werd bij vooral oudere eiken. Deze soort is een typische 'stroopvlinder' die nauwelijks op licht afkomt.

Er komen in Noord-Holland drie soorten 'echte' weeskinderen van het geslacht *Catocala* voor: het rood weeskind (*C. nupta*), het blauw weeskind (*C. fraxini*) en het karmozijnrood weeskind. Het karmozijnrood weeskind is altijd al een zeldzame verschij-



● Rood weeskind onderzijde.

ning geweest. Een waarneming op 4 augustus 2018 op stroop in de Schoorlse Duinen resulteerde in een uitgebreide 'strooptocht' in de Kop van Noord-Holland, waarbij niet alleen het karmozijnrood weeskind werd gevonden, maar ook de andere twee soorten.

Karmozijnrood weeskind

Het karmozijnrood weeskind is de kleinste van de drie. De rupsen leven op zomereik. Het rood op de achtervleugel is lichter dan bij het rood weeskind. De vlinders zijn goed te herkennen aan de voorvleugels, die een enigszins korrelig patroon

iden weeskind

● Rood- en karmozijnrood weeskind.



● Karmozijnrood weeskind.



hebben met lichtbruine en groene tinten. Langs de voorrand van de voorvleugel is in het midden een opvallend lichte vlek aanwezig, die soms doorloopt als een band naar de andere kant. De vlinders vliegen iets eerder dan de andere twee, met een piek in juli-augustus.

Na de waarneming op 4 augustus heb ik in zoveel mogelijk bossen en bosjes met eiken in de Kop van Noord-Holland stroop gesmeerd, te beginnen in mijn 'thuisbos' de Donkere Duinen in Den Helder. Dat leverde op de meeste plekken meerdere exemplaren van het karmozijnrood weeskind op, met een totaal van 35 exemplaren over het hele seizoen. Opvallend zijn de lage aantallen in de Schoorlse Duinen, waar maximaal één exemplaar per waarneming werd gezien. Ook de twee eerdere waarnemingen in de Schoorlse Duinen (A. Wijker in 2015 en

Nationale Nachtvlindernacht 2017) betrof een enkel exemplaar. Dit is vooral opvallend omdat er in het duingebied ten zuiden van Schoorl tientallen tegelijk worden gemeld. Bemoevendigend is de aanwezigheid in het Robbenoordbos en Dijkgatsbos in de Wieringermeer.

Rood weeskind

Het rood weeskind is de meest algemene soort en verantwoordelijk voor de Nederlandse benaming weeskind. Vroeger liepen Amsterdamse weeskinderen namelijk in rood-zwart gestreepte kleding. De achtervleugel is helder rood-zwart gebandeerd, maar aan de onderzijde wit-zwart. Het rood weeskind vliegt van juli tot in oktober, met een duidelijke piek in september. De rupsen leven vooral op wilg, mogelijk ook op (ratel)populier. De voorvleugels zijn grijsbruin tot grijs gekleurd met een vrij

hoekig lijnenpatroon. Patroon en kleurstelling passen goed bij de schors van iets oudere wilgentakken en stammen. De vlinders komen goed op stroop af, maar ook op licht. De vlinder komt wijd verspreid voor en wordt ook wel overdag gezien. Tijdens mijn smeerrondje was ook het rood weeskind regelmatig aanwezig op de stroop, lokaal in opvallende aantallen. In de voorgaande dertig jaar heb ik tweemaal twee exemplaren gezien en verder alleen maar enkelingen. Dit jaar vond ik meestal meerdere exemplaren, met een totaal van twaalf exemplaren in het eerste rondje Donkere Duinen. Dat de aantallen wat achterblijven bij het karmozijnrood weeskind lijkt vreemd voor een soort die juist algemeen heet te zijn, maar is te verklaren uit het feit dat ik gericht op zoek was naar het karmozijnrood weeskind in gebieden met veel eik.



● *Blauw weeskind.*

Blauw weeskind

Het blauw weeskind is de grootste van de drie weeskinderen en minder algemeen. Het is in ons land voornamelijk een zuidelijke trekvlinder die vooral in het najaar (september) vliegt. Sinds een jaar of vijf wordt hij zo vaak gezien in de duinen tussen Zandvoort en Bergen dat het er op lijkt dat zich een populatie gevestigd heeft. De rupsen leven vooral op ratelpopulier maar zijn nog niet gevonden. Het blauw weeskind is, met een voorvleugellengte van bijna 5 cm, één van de grootste vlinders van Nederland en een imposante verschijning. Kleur en tekening van de voorvleugels lijken heel erg op die van het rood weeskind. Opvallend is het lichte, ronde vlekje midden op de vleugel.

Gedrag

Het viel mij op dat het karmozijnrood weeskind zich anders gedroeg dan de andere twee soorten. Het karmozijnrood weeskind was snel verstoord en kwam dan niet meer terug. Soms zat hij in eerste instantie nog wel in de buurt, maar bij een tweede inspectie (op de terugweg,

of tijdens een tweede rondje) was de vlinder niet meer aanwezig. Dat is een duidelijk verschil met zowel het rood, als het blauw weeskind.

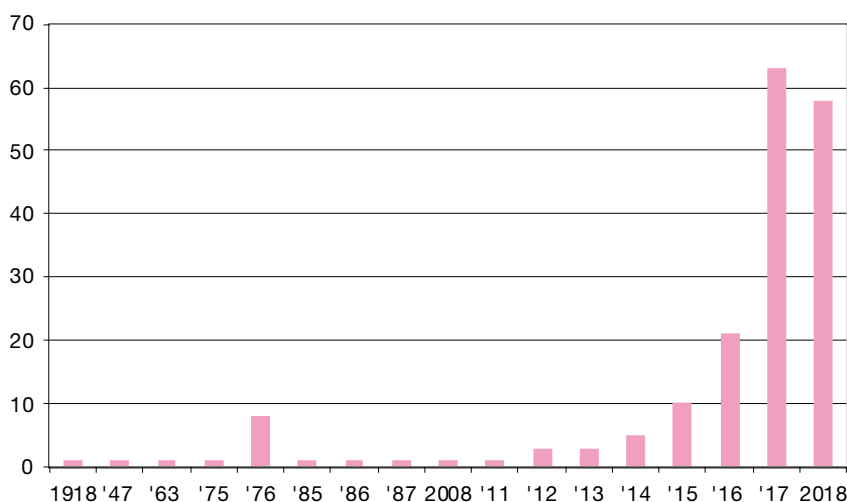
Rood en blauw weeskind zijn minder schrikachtig en als ze wegvliegen gaan ze niet ver. Ook zijn ze niet vies van een beetje vlagvertoon.

Deze zijn minder schrikachtig en als ze wegvliegen gaan ze niet ver. Bovendien komen ze ook snel, soms achter je rug om, weer terug. Een tweede verschil in gedrag is de presentatie. Blauw en rood weeskind op de stroop zijn niet vies van een beetje vlagvertoon en laten hun gekleurde achtervleugel duidelijk zien. Zelfs het meest exhibitionistische karmozijnrood weeskind van het seizoen laat in vergelijking met het eveneens aanwezige rood weeskind maar weinig zien (zie foto). De bescheiden aard blijkt ook uit de teruggetrokken levenswijze in het bos. Al mijn waarnemingen van het karmozijnrood weeskind deed ik onder gesloten bladerdak. Niet eens alleen eikenbos, want de bossen in de Schoorlse Duinen

zijn vooral dennenbos, met af en toe een plukje eiken. Het rood weeskind zat voor een deel op dezelfde plekken in het bos, maar

ook wel aan de buitenkant langs de toegangsweg en op meer open gedeeltes. Het blauw weeskind ken ik minder goed. Mijn eerste, en vooralsnog enige, waarneming voor Den Helder was in het bos, waar ik eigenlijk het karmozijnrood weeskind had verwacht. Vorig jaar oktober zag ik daarentegen een blauw weeskind bij een buitenlamp op een boerenschuur in Mechelen (Limburg). Dat was juist op flinke afstand van bos, hoewel ik de weg naar het bos gemarkeerd had met heerlijke stroop. Rolf Griffioen heeft echter het karmozijnrood weeskind met behulp van geurvallen ook gevangen op open terrein en langs bosranden in het Drents-Friese Wold (Griffioen, 2016).

Datum	Locatie	Karmozijnrood	Rood	Blauw
4-8	Schoorlse duinen, Nieuwe weg	1		
8-8	Den Helder, Donkere Duinen	5	12	
11-8	St Maartensvlotbrug, Wildrijk	3		
12-8	Schagerbrug, Ananasbosjes		1	
14-8	Wieringermeer, Robbenoordbos Sluitgatweg	5		
15-8	Wieringermeer, Robbenoordbos Wieringerrandweg	6	3	
16-8	Wieringermeer, Dijkgatbos noordpunt	8	3	
18-8	Schoorlse duinen, Lange weg	1	2	
21-8	Callantsoog, Zwanenwater		5	
22-8	Schoorlse duinen, Hargerzeeweg	1		
28-8	Heerhugowaard, Waerderhout	-		
30-8	Den Helder, Donkere Duinen			1
2-9	Den Helder, Donkere Duinen		3	1
3-9	Julianadorp, Noorderhaven	-		
4-9	Schoorlse duinen, Frederiksveld		1	
6-9	Petten, Pettemerbos	-		
16-9	Wieringermeer, Dijkgatbos zuidpunt	1		
16-9	Wieringermeer, Dijkgatbos noordpunt	4		
17-9	Den Helder, Donkere Duinen (licht)		2	
		35	32	2



● Aantal waarnemingen van karmozijnrood weeskind door de jaren heen.

Herkomst/ontwikkeling

Het eerste karmozijnrood weeskind in Noord-Holland werd gemeld uit Naarden in 1918 door J. van den Honert, al vermeldt Lempke (1946) een waarneming uit 1862 in Amsterdam. Daarna duurde het tot 1947 voor de soort weer gemeld werd uit Hilversum en het Amsterdamse Bos. In 1963 volgde een waarneming uit 's-Graveland en dan pas in 1975 weer een waarneming bij Aerdenhout. In 1976 werden veertien exemplaren gezien bij Vogelenzang (zes, respectievelijk acht), maar ook in de duinen bij Castricum, 's-Graveland en twee keer in Zaandam. In de periode 1985-1987 werd verschillende keren een exemplaar gemeld uit

de duinen bij Castricum. Daarna duurde het 21 jaar voordat in Laren een karmozijnrood weeskind opdook. In 2011 verschenen ze opnieuw in de duinen bij Castricum en Heemstede. Sindsdien wordt de soort elk jaar in toenemende aantallen gezien. In 2016 werd de soort voor het eerst gemeld uit Texel en vervolgens ook in 2017 en 2018. Ook in het Gooi werden in 2018 meer exemplaren (tot maximaal 16) per waarneming gemeld. Het karmozijnrood weeskind wordt, na eind vorige eeuw bijna te zijn verdwenen, weer in steeds grotere aantallen en op steeds meer plaatsen gezien. Daar speelt migratie uiteraard een primaire rol in. Aanwijzingen voor migratie zijn te

● *Waarnemingen van weeskinderen door de auteur in 2018, inclusief de waarneming die aanleiding was voor de strooptocht op zoek naar het karmozijnrood weeskind.*

vinden in losse, eenmalige waarnemingen van het karmozijnrood weeskind buiten bosgebieden, zoals bij Zaandam (1975), Hoorn (2013), Wormer (2015), Purmerend (2017) en Texel (2016-2018).

De oorzaak van deze plotselinge toename is niet duidelijk, maar een positief effect van klimaatopwarming wordt verwacht voor Midden-Europa door de voorkeur van de rupsen voor warme plekken (Wagner, 2005-2018).

Hoe dit verder gaat? Ik weet het niet, maar het is wel spannend. Wie vindt de eerste rupsen? Waar gaan we volgend jaar smeren? In een gebied zonder of met weinig bomen een geurval proberen? Doe ook mee! Het karmozijnrood weeskind vliegt al vanaf half juli. Denk er bij nachtvlinders om altijd toestemming van de terreineigenaar te vragen.

Met dank aan Staatsbosbeheer, Landschap Noord-Holland, Natuurmonumenten en 's Heeren Loo Zorggroep voor de toestemming om de terreinen te bezoeken, Jurriën van Dijk voor het dataoverzicht uit Noctua en aan degenen die mij op een aantal strooptochten vergezelden.

Klaas Kaag
klaas.kaag@hetnet.nl

Literatuur

- GRIFFIOEN, R., 2016. Ander licht op verspreiding karmozijn weeskind in het Drents-Friese Wold. Inventariseren met geurvalen. Vlinders 31(4): 20-23.
- LEMPKE, B.J., 1946. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera VII. Tijdschrift voor Entomologie 90: 61-197. Uitgegeven 1949.
- WAGNER, W., 2005-2018. Europäische Schmetterlinge und ihre Ökologie: Catocala sponsa. www.pyrgus.de (september 2018).